

Magyarország mezőgazdaságának történelmi áttekintése

Szűcs Diána

Abstract: Napjainkra a mezőgazdaság szerepe ismét kulcsfontosságúvá vált. A mai tendenciák egyre inkább a környezettudatosságot preferálják, a biogazdálkodásnak illetve az egészséges életmódnak kiemelt jelentőséget tulajdonítanak. Magyarország földrajzi adottságait tekintve kiemelkedően kedvező helyzetben van ahhoz, hogy a modern kor által diktált elvárásoknak megfeleljen. Az EU által nyújtott támogatásokon keresztül lehetőség van arra, hogy a gazdálkodóknál lévő géppark is megújuljon. A tanulmány statisztikai idősorokra alapozva azt kívánja bemutatni, miként alakult át a mezőgazdaság országunkban, kiemelt hangsúlyt fektetve két fő gazdasági ágazatra: a gabonatermesztésre és az állattenyésztésre.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, magyar mezőgazdaság, gabonatermesztés, állattenyésztés

1 Magyarország földrajzi adottságai

Magyarország a Kárpát-medence központi részén, szomszéd országokhoz képest alacsonyabban fekszik. Területét tekintve a Kárpát-medencének mintegy 28 százalékát teszi ki. Az ország éghajlata mérsékelt kontinentális, a csapadékviszonyok kedvezőtlenebbek a tőlünk nyugatra fekvő országokhoz képest, gyakori az aszályos időszak. A napsugárzás évi eloszlása mind a gabona- és gyümölcsstermesztést tekintve igen kedvező. Általában jó minőségű, az ország jelentős területén fekete mezőségi illetve barna erdőtalaj jellemző. Magyarország éghajlati adottságai mellett gyakorlatilag valamennyi mérsékelt övi növény termeszthető, összességében elmondható, hogy a magyarországi mezőgazdasági adottságok átlag feletti. A többi európai országhoz képest a domborzati viszonyok kedvezőbbek a mezőgazdaság számára. Az összes területhez képest nagy az alföldek aránya, csak kevés európai ország van ilyen szempontból kedvezőbb helyzetben.

2 Anyag és módszer

A mezőgazdaság az a szektor, amely a leginkább kiszolgáltatott az időjárási viszonyoknak. A kiszolgáltatottság különösen jellemző a növénytermesztési ágazatra. A mezőgazdasági szektor többretű igény kielégítésére szolgál, a mezőgazdasági alapanyagokat közvetlenül a fogyasztói réteg illetve a feldolgozóipar is hasznosítja. A történelem során változtak a fogyasztói szokások, mind az élelmiszerfogyasztás, mind a ruházkodás tekintetében. A tanulmányban a történelemben bekövetkezett változásokra illetve a KSH által nyilvános statisztikai idősorokra építve igyekszem bemutatni a mezőgazdasági termelés alakulását, amelyet a változásokhoz igazodó igények alakítottak. A tanulmány a rendelkezésre álló adatokat a magyar mezőgazdaság gerincét adó 2 fő ágazatra alapozva az ország régiói és idősík alapján is elemzi. A projektfinanszírozással kapcsolatos primer adatok a KSH oldaláról származnak. A magyar mezőgazdasági termelésre vonatkozó első adatok a kiegyezés idejére datálhatók, így a tanulmány közel 150 éves időszakot elemez.

3 A történelmi folyamatok hatása a magyar mezőgazdaságra

A mezőgazdasági termelésre több évszázaddal ezelőtt is jellemző volt, hogy a hazai ellátás mellett egyre több árut exportált. Az ország legfontosabb mezőgazdasági termékeiből - főként szarvasmarhából, búzából és borból - a középkortól jelentős mennyiséget értékesített Közép- és Nyugat-Európa piacain.

A XVIII. századtól a XX. század közepéig

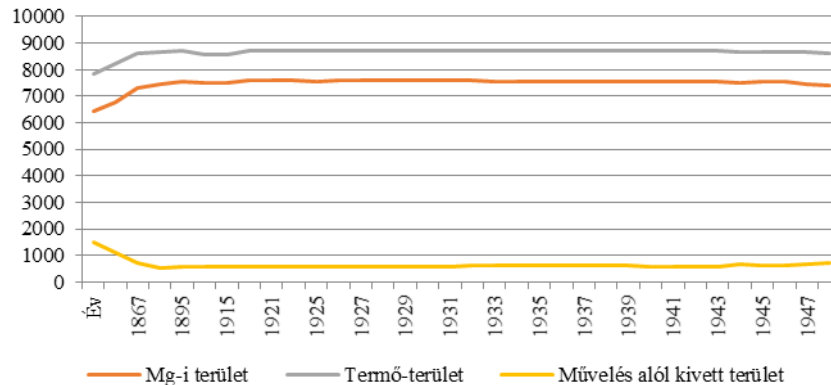
A XVIII. század közepétől a magyar gazdaság kiemelkedő változáson ment keresztül. A fejlődés elkerülhetetlen volt, az I. ipari forradalom hatása a Habsburg-birodalom területére is begyűrűzött. A legfontosabb ágazat a mezőgazdaság volt, viszont az ágazat fejlődése eltérő volt az ország egyes részeit tekintve. Továbbra is kiemelkedő jelentőséggel bírt az állattenyésztés (szarvasmarha, juh), előretört az istállózás az állattartásban. A század végére pedig megjelentek a kapásnövények (kukorica, burgonya, dohány).

Mária Terézia egyik legjelentősebb gazdasági intézkedése a belső vámhatár volt, melynek értelmében Magyarországot külön vámhatárként kezelték. Ezzel a rendelettel az uralkodó egy ipari védőhálót húzott Ausztria köré, a magyar gazdaságot pedig ellenőrizni tudta. Az intézkedés megítélésében megoszlanak a vélemények, azonban kétségtelen, hogy a mezőgazdaságnak kedvezett, hiszen Magyarország alapvetően agrárjellegű ország.

Gazdaságban újítást hozott a XIX. század eleje. Annak ellenére, hogy 1809-ben a magyar hadsereg vereséget szenvedett Győrnél, a korszak legjobban felszerelt

hadseregétől, a nemesség és a kereskedők jókora hasznot húztak a francia császár háborúiból, hiszen a százazerekből álló hadsereg a rosszabb minőségű gabonát is jó áron megvette. A XIX. század első negyedében Magyarország gazdaságának szektorai eltérő fejlettséget mutattak, a mezőgazdaság fejlett, az ipar gyenge volt. A reformkor azonban változást hozott, új eszmék jelentek meg, a feudális keretek végleg lebomlottak és gazdasági fellendülés kezdődött meg.

Angliához képest az I. ipari forradalom mintegy 50-60 évvel megkésve érte el a monarchiát. Az országba a fejlődés később gyűrűzött be, amelynek előnye volt, hogy készen vettünk át az ipari forradalom eredményeit, azonban a termelés hirtelen megtöbbszöröződött, így a hirtelen fejlődés miatt társadalmilag, gazdaságilag vagy politikailag az ország nem tudott kellően alkalmazkodni az új helyzethez. A mezőgazdaság továbbra is a legfontosabb ágazat maradt, az ország kivitelének a zömét a mezőgazdasági termékek adták. Elterjedtek a kapásnövények, az új és igényesebb állatfajták (merinói juh, húsertések, angol telivér, svájci szarvasmarha), az istállózó állattartás illetve a vetésforgó. Az iparban megjelent a gyáripari fejlődés az élelmiszeriparban is. 1848-ban burgonya- és gabonavész söpört végig az országon, mely magas árakat és nélkülözést eredményezett.

1. ábra

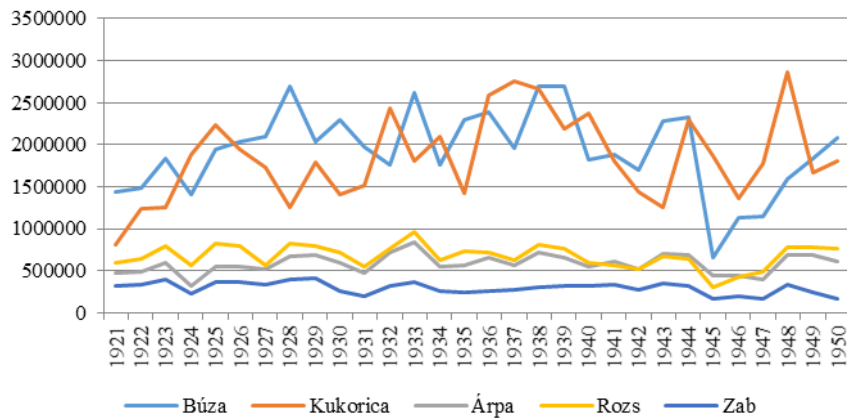
A magyar mezőgazdasági területek alakulása 1867-1947

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A kiegyezést követően rövid időn belül a mezőgazdasági területek nagysága közel 18 százalékkal nőtt, míg a művelés alól kivont területek mintegy 62 százalékkal csökkentek. A trianoni békeszerződést követően Magyarország elveszítette területének és lakosságának mintegy kétharmadát, ennek megfelelően 320 ezer négyzetkilométer területű, húszmilliós középhatalomból 90 ezer négyzetkilométeres, hétmillió lakost számláló kisállammá vált. Az országot ért területi veszteségek ellenére a mezőgazdasági területek és a művelés alól kivont

területek nagysága minimális mértékben nőttek, amely azzal magyarázható, hogy a mezőgazdasági területek zöme az új országhatáron belül is megmaradt.

A mai értelemben vett statisztika a XIX. század elején jelent meg. A rendelkezésre álló statisztikai adatok alátámasztják a történelmi gazdasági folyamatok hatását a magyar mezőgazdaságra. Az ország növénytermesztésének alakulása igen összetett a termelési mennyiségre gyakorolt hatásokat tekintve. A növénytermesztésre a gazdasági mechanizmusokon (kereslet-kínálat, ár, ösztönzés) kívül nagy szerepe van a kiszámíthatatlan időjárási viszonyoknak (napsütéses órák száma, csapadék mennyiség, fagy, jégeső) illetve az időjárás okozta és a nem megfelelő növényvédelem miatt kialakuló betegségeknek is. A hozzáférhető statisztikai idősorok alapján készült grafikon nyomon követhetővé teszi, hogy az egyes hatások miként befolyásolták Magyarország gabonatermelését.

2. ábra

A gabonatermelés alakulása 1921-1950

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után megváltoztak a magyar gazdaság létfeltételei. A Monarchiában szinte belkereskedelmi jellegű volt az egyes részek közötti kapcsolat. Vám nélküli volt a kereskedelem, a magyar gazdaság kivitele és behozatala 80 százalékban a cseh és osztrák piaccal volt összekötve. Az új határok között megváltozott az egyes gazdasági ágak egymáshoz viszonyított aránya is, az ország területe ércekben és fában szegény lett, s majd minden ipari nyersanyagból behozatalra szorult.

A legnagyobb területen búzát termeltek, amit az ország nem fogyasztott el, azt búza vagy feldolgozva, lisztként a Monarchia iparosodott országaiba exportálták. 1909 és 1913 között Magyarország búza- és liszt kivitele a termelésnek több mint egyharmadát tette ki. Az egységes vámterületének felbomlása után, nemcsak az addigi fogyasztók egy része veszett el, hanem hamarosan az utódállamok is egyre jelentősebb búzatermelőkké váltak. A 20-as években világszerte kialakult protekcionista gazdaságpolitika nem kedvezett a magyar mezőgazdaság exportjának. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy Ausztria búzaimportjának harmada, Csehszlovákia lisztimportjának fele Amerikából érkezett.

A két világháború között a búzatermelést alacsony termésátlagok jellemezték. A kedvező vagy rossz időjárás kivételével más alig játszott szerepet a hozam alakulásában. Az 1929. évi túltermelési válsággal az ágazat kritikus helyzetbe került. A világpiaci árak meghaladó termelési költségen ártámogatással próbáltak segíteni, illetve kiemelt célként tűzték ki az alacsony termésátlagú, vegyes fajta-összetételű magyar búza minőségének feljavítását. 1931-ben kijelölték a fő termelési körzeteket és vetőmagakciókkal elkezdődött a nemesített fajták elterjesztése. 1938-ban a búza területének már 70 százalékát nemesített fajtákkal vetették be. A búza- és búzaliszt kivitel ebben az időben az összes mezőgazdasági kivitel több mint 20 százalékát jelentette. A búza után a kukorica már a századfordulón is a második legnagyobb területen termelt növény volt, a termelést az alacsony és erősen ingadozó termésátlagok jelezték. A két világháború között a kukorica jelentőségét növelte, hogy a hozama a búzáénál magasabb volt. Az állattenyésztés fejlődése is termelésének növelése irányába hatott.

A termésátlagok az 1920-as években a háború előtti szinten mozogtak, amelyben az is szerepet játszott, hogy a termelt kukoricafajták is leromlottak. A nemesítésnek és a termelési övezetek kialakításának a gazdasági válság adott lökést, de nem történt olyan egységesítés, mint a búza esetében. A termésátlag csak az 1930-as évek végén haladta meg a háború előtti szintet. A termelt kukorica zömét az állatállomány takarmányozására fordították. A kukorica-kivitel a búzáénak csak egynegyedét tette ki.

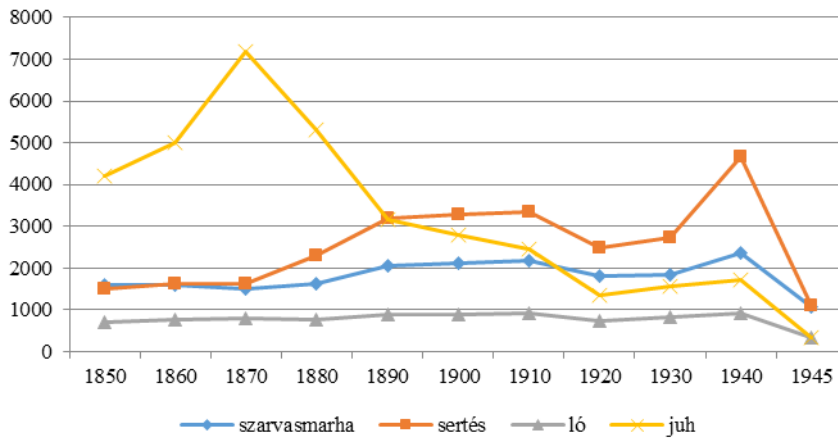
Az árpa vetésterülete és termésmennyisége jelentősen elmaradt az előbbi két kultúráétól. Jelentőségét viszont növelte, hogy a kukoricánál nagyobb és értékeesebb fehérjetartalmú takarmányt ad, valamint a sörgyártás alapanyagát (maláta) szolgáltatja. A dualizmus idején éppen az utóbbi körülmény adott ösztönzést az árpatermelésnek: a városiasodással párhuzamosan ugyanis előtérbe

került a sörgyártás. A két világháború között a hozamok emelkedtek, ami a nemesítésnek volt köszönhető. A tavaszi árpánál a vetőmagcsere a sörgyárak kezdeményezésére indult meg, és elsősorban a sörárpák minőségének javítására irányult. A nagyobb hozamú őszi árpa terjedésének alapvető oka a takarmányszükséglet növekedése volt.

Az évtized közepétől Európában mérsékelt konjunktúra bontakozott ki, a mezőgazdaság lényegében az egész korszakban stagnált, sem a terményszerkezet átalakításában, sem a technikai fejlesztésben nem következett be ugrásszerű változás. Bizonyos előrelépés a zöldség- és főleg a gyümölcsstermesztésben történt. Ekkor alakultak ki a Budapest környéki őszibarack, a kecskeméti kajszis- és a szabolcsi almatermelő övezetek, valamint az ezekre épülő konzervipar.

Az 1920-as évek közepére felgyorsult a mezőgazdaság gépesítése, termelése pedig belterjesebbé vált. Az 1929-33-as válság hatására Magyarországon mezőgazdasági és hitelválság alakult ki, a mezőgazdasági termékek világpiacon árának 50-70 százalékos zuhanása lehetetlen helyzetbe hozta a magyar agrárkivitelt. A tengerentúli országok magasabb technikai színvonalon, kisebb önköltséggel termeltek, a magyarországi termelés súlypontját képező gabona termelése 1928-ról 1932-re több mint 33 százalékkal visszaesett.

Az 1930-as évek közepétől megindult a magyar gazdaság fellendülése, sikerült biztosítani a német és olasz piacot. A mezőgazdaság gépesítése azonban nem folytatódott, sőt már a meglévő gépparkot is csak mintegy kétharmados arányban üzemeltették.

3. ábra

Az állattenyésztés alakulása 1850-1947

Forrás: KSH alapján Saját szerkesztés

Állattenyésztésünk története szorosan összefügg népünk történelmével. Honfoglaló őseink fő foglalkozása már a honfoglalást megelőző időkben is az állattenyésztés volt, elválaszthatatlan társuk a kisebb termetű, szikár izomzatú, edzett ló volt, de szarvasmarhát, sertést, juhot és kecskét is tartottak. A Kárpát-medence adottságai kedveztek a nomád állattenyésztésnek. A magyar szürke marhát elsősorban a nagy kiterjedésű alföldi legelőkön, a juhokat inkább a dombos vidékeken, a magukkal hozott és az itt talált (pl. bakonyi) sertéskondákat pedig a folyók árterein és a makkos erdőkben tartották.

Királyaink támogatták az állattenyésztést. Szent István például kiváltsággal ruházta fel a sertéstartókat, IV. Béla vámtarifája pedig élénk állatkereskedelemről tanúskodik. Az ország állatállománya ebben az időben jelentős volt, és igen sok élő állatot szállítottunk Nyugat-Európa városaiba. A hadjáratokhoz és a török elleni harcokhoz a lovakra volt a legnagyobb szükség. A magyar parlagi ló mellett főleg zsákmányolás, de ajándékozás révén is egyéb (berber, perzsa, szíriai, arab) fajták kerültek be a Kárpát-medencébe. Ezek közül elsősorban az arab gyakorolt jelentősebb hatást lovaink típusára. A lótenyésztés virágzó tevékenység volt ekkor, a magyar lovat külföldön is keresték.

A XVIII. század végén, Mezőhegyesen katonai ménest létesítettek abból a célból, hogy az ország fedezettő telepeit jó ménekkel lássa el. Létrehozták a bábolnai ménest, ahol a XIX. század elején, császári rendeletre csak keleti arab ménest fedeznek. (Ide importálták Szíriából az arab ménest, amelyek közül a Shagya tett szert a legnagyobb hírnévre. Ma ezen a néven világhírű arab lófajtánk létezik.) A hazai törzskönyvezés kezdete is erre az időszakra tehető.

Gróf Széchenyi István megvásárolta az első angol telivér lovakat, Mezőhegyesre került a „Nonius senior” anglo-norman mén, amely megalapozta gazdasági típusú lótenyésztésünket. A mezőhegyesi ménestben a Furioso, majd később a North Star nevű angol telivér ménest fedezettések eredményeként kialakult a Furiosonorth star (régii nevén a mezőhegyesi félvér) fajtánk.

A Habsburg császárok emelték a vámot, ami a marhakereskedelmet csaknem megszüntette. Buda ostromakor a császári seregek például mintegy 80 000 szarvasmarhát tulajdonítottak el. Az Alföld állatállománya csaknem teljesen kipusztult. A megmaradó magyar szürke gulyákat és rackanyájakat a lakosság a járhatatlan igoványokba, erdőkbe menekítette.

A juhtenyésztés szintén fontos szerepet játszott. Elődeink nagy számban tenyésztették a racka juhot, különösen a török hódoltság idején emelkedett az állomány létszáma. Magyarországon a XVII. század végéig csak durva gyapjas parlagi fajtákat tenyésztettek, a XVIII. század végén vásárolták meg Spanyolországból az első merinó-nyáját. A „selyemgyapjas birkák” behozatala után juhtenyésztésünk Mária Terézia törzsjuhászatot alapított. A merinó gyapjúnak igen jó ára volt, ezért többször is hoztak be Spanyolországból tenyészállatokat. Megfogalmazásra került az országos juhtörzskönyvezés alapelve, ami kiterjedt a gyapjúminősítésre és a küllemi bírálatra is. XIX. század végéig

fellendülésnek indult. Ebben az időben 15-16 millióra becsülték a juhállományt. A XIX. század végére a kézműipar már érezte a gyáripar kialakulásával, a külföldi ipari áruk behozatalával kiéleződő versenyt. Sok ruházati iparág visszaesését okozta az árversenyben való lemaradás és az ízlés, a divat változása. A tengerentúli juhtenyésztés fellendülése Magyarországon is a gyapjútermelés csökkentéséhez vezetett. Az elérhető statisztikai adatok szerint 1870-ről 1890-re a juh állomány mintegy 56 százalékkal csökkent. A juh állomány csökkenése az amerikai gyapjú megjelenésén túl a korábban ismertett kézműipar visszaesésével, illetve a divat változásával is magyarázható.

A történelem folyamán magyar gazdaságban a szarvasmarha-tenyésztés jelentős szerepet játszott. Állatkivitelünk legnagyobb hányadát a magyar szürke marha tette ki. Hazai fajtánk kiváló húsmínősége folytán keresett volt és általában többet fizettek érte, mint a helyi fajtáért. A szarvasmarha állományuk létszámának emelkedése a XVIII. század első felétől indult meg, majd ezt követően tenyésztésük is jelentős változásokon, átalakulásokon ment át. Megnövekedett a tej iránti igény, amit a magyar szürke fajta nem tudott kielégíteni, mivel alig termelt több tejet, mint amennyi a borja számára szükséges volt. Kezdetét vette a magyar tarka és tájfajtáinak kialakítása. A XVIII. század végére, sorra alakultak ki az akkori kornak megfelelő, korszerű, európai színvonalú tejgazdaságok. A magyar szürke fajta létszáma pedig folyamatosan csökkent. A második világháború kitörésekor már minden megyében működött egy-egy szarvasmarha-tenyésztő egyesület. A XIX. század végén sor került többet tejelő svájci „helvét” tehének importjára. Később pedig, ugyancsak Svájcból, a szimentáli fajtát hozták be, amelyből a tömegesen importáltak is. Az állomány 1870-ről 1910-re 47 százalékkal nőtt.

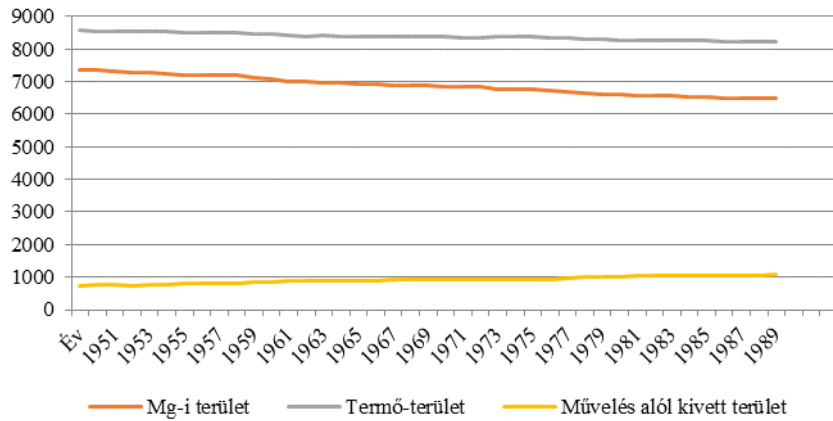
A török hódoltság idején a bakonyi, szalontai, alföldi és réti sertésből nagyszámú kondát tartottak, azonban a sertésenyésztés fejlődött a legkevésbé ebben az időben. Mivel a törökök a sertéshúst nem fogyasztották, nem szóltak bele a sertésenyésztésbe, a magyar lakosság sertéshús fogyasztása ettől az időtől növekedett. A hódoltság vége felé az állattenyésztés jelentősen visszaesett. A sertésenyésztésben is jelentős fordulat következett be.

A XIX. század elején József nádor kisjenői uradalmába került két sumadia kan és kilenc emse megvetette alapjait a világhírű magyar mangalica sertésfajtának. A mangalicatenyésztés olyan lendületet vett, hogy a régi magyar szalontai, alföldi és bakonyi sertés szinte teljesen eltűnt. A törzskönyvezési tevékenység eredményeként állatállományunk minősége, termelése jelentősen javult, szinte minden fajtában egységes típus alakult ki.

A világháborúk utáni időszak

A háborús pusztítások, a szovjet megszállás és a jóvátételi kötelezettségek következtében Magyarország gazdasága krízishelyzetbe került. 1947-ben bevezetett hároméves terv jelentős fejlesztéseket irányzott elő mind az iparban, mind a mezőgazdaságban. Rákosiék a gazdasági a szovjet modellt másolták: a

legfontosabb célnak a gyors iparosítást, főleg a nehézipar fejlesztését, illetve a mezőgazdaság kollektivizálását tartották.

4. ábra

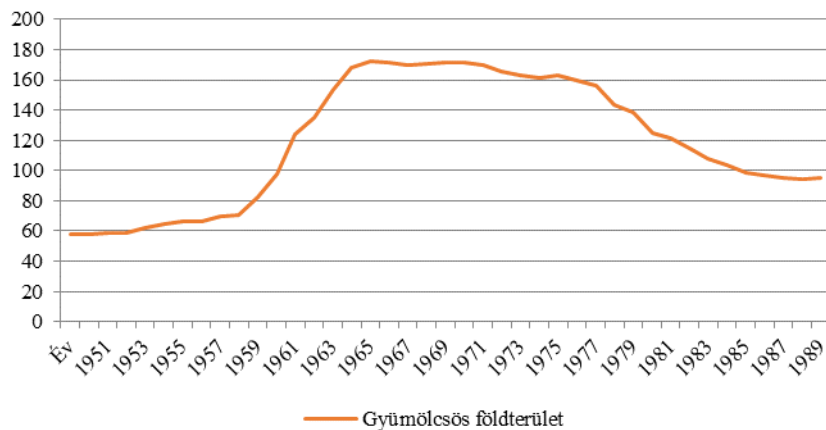
A magyar mezőgazdasági területek alakulása 1953-1990

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A világháborút követően a rendszerváltásig a mezőgazdasági területek nagysága több mint 12 százalékkal csökkent, a művelés alól kivont területek nagysága pedig közel 47 százalékkal nőtt.

A gyümölcsösöket Magyarországon első ízben az 1895-ös összeírás keretein belül írták össze, majd ezt a múlt század harmincas éveiben követte újabb teljes körű felmérés. Ezt követően az elavult adatok korrigálása tette szükségessé az 1956-1959 között végrehajtott gyümölcsfa-összeírást. A gyümölcsfajok közül mennyiségileg és a gyümölcsfogyasztásban betöltött szerepe alapján az 1930-as évek végétől kezdődően az alma a meghatározó gyümölcsünk. Részaránya meghaladja az 50 százalékot.

Az 1970-es évektől kezdődően a keleti országokba irányuló almaexport fokozatosan növekedett, amely 1981-ben elérte az évi 560 ezer tonnát. Ezzel az export-teljesítménnyel hazánk a vezető alma-, illetve gyümölcsexportáló országok közé került.

5. ábra

A gyümölcsös fölterület használat alakulása 1951-1990

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

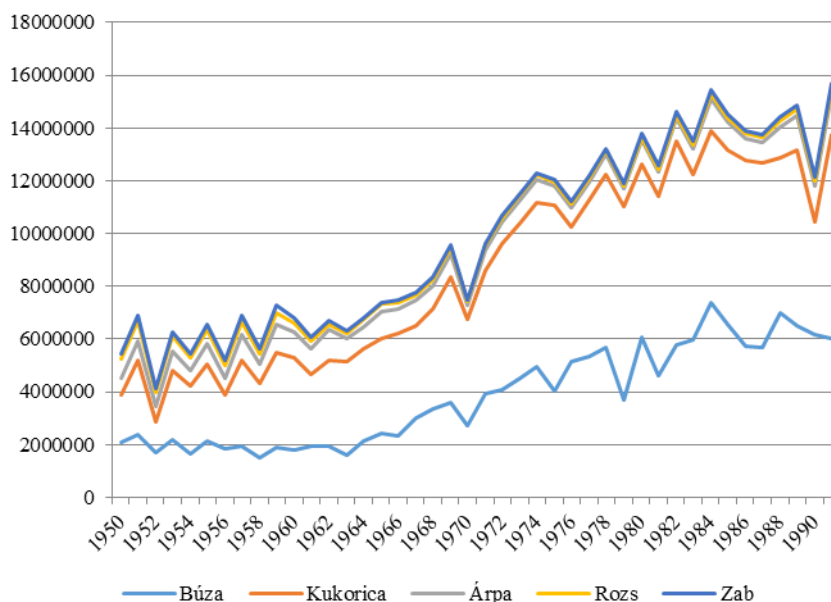
A statisztikai idősor talán a gyümölcsösök fölterületének esetében tükrözi a leginkább a korszakra jellemző gazdasági rendszert. 1966-ban használt fölterület nagysága majdnem elérte az 1950-es érték háromszorosát, majd 1966-tól a rendszerváltásig a gyümölcsös földterületek nagysága több mint 45 százalékkal csökkent. A növekedés betudható a korszakban alkalmazott tervgazdaságnak, a csökkenés pedig az egyre előregedő, kizsigerelt gyümölcsfák kivágásával magyarázható.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a TSZ-ek szervezése lassan alakult ki, 1950-es évek elején a megművelt földterület kétharmada még magángazdák kezében volt, a háztájinak azonban hamarosan kulcsszerepe lett az élelmiszerellátásban. A mezőgazdasági termelés nem érte el a világháború előttiszintet, ráadásul Magyarország a Rákosi-korszakban kenyérgabona és bor importjára kényszerült. Az 1960-as évek közepére sikeresnek bizonyult a reform a mezőgazdaságban. A TSZ-ek és állami gazdaságok nagyüzemeit jól kiegészítették a munkaigényes tevékenységeket végző háztáji- és kisegítő gazdaságok. 1970-es években a magyar mezőgazdaság megközelítette, bizonyos területeken el is érte a világszínvonalat. A hetvenes években különösen kedvező feltételekkel vett fel az ország hiteleket, Magyarország külföldi adóssága a

tízszerezésre nőtt. Hamarosan azonban kiderült, hogy hosszú távon a hitelek és a kamatok törlesztése túlságosan megterheli a költségvetést.

1981-ben Magyarország belépett a Nemzetközi Valutaalapba (IMF) és a Világbankba (IBRD). Az elindult javulást azonban csak olyan reformokkal lehetett volna tartóssá tenni, amelyek a magas életszínvonalat és a teljes foglalkoztatottságot negatívan érintették volna, így a magyar gazdaság a nyolcvanas évek derekán ismét válságos helyzetbe került.

Az 1980-as évek második felében az ország egyre súlyosodó politikai, társadalmi és gazdasági válságot élt át. Az állami tulajdon túlsúlya és a teljes foglalkoztatottság nem volt fenntartható. A gazdasági jogalkotás és az 1989-es alkotmányreform elősegítette a piacgazdaságra való áttérés megkezdését.

6. ábra
Gabonatermelés alakulása 1953-1990

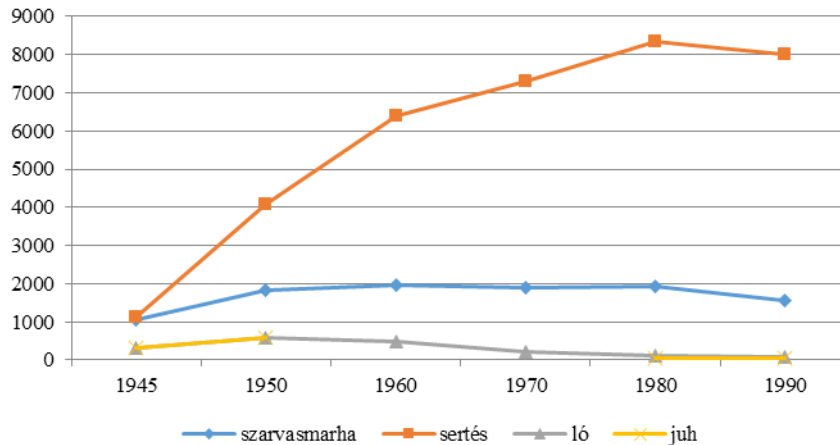
Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A vetésterület csökkenése mellett a gabonafélék hozamai fokozatosan nőttek. A II. világháború után a búza területe és termése az 1950-es években csökkent, termésátlaga csak az 1950-es évek végén kezdett számottevően és tartósan emelkedni. A búzatermelés a több évtizedes 2 millió tonna körüli mennyiségről elmozdulva az 1960-as években gyors növekedésnek indult. Ez az 1980-as évek második feléig tartott, ekkor több év átlagában 6 millió tonna felett volt a termelt búza mennyisége. A termésnek közel egynegyede kivitelre került.

Az 1990-es évek elején a termelés visszaesett. A termésmennyiség növekedését alapvetően a termésátlag, a termelési színvonal változása határozta meg. Ebben lényeges szerepe volt a fajtaváltásnak, a magyar búzafajtákat először olasz, majd szovjet és jugoszláv fajták váltották fel. Az 1960-as évek közepén már intenzív fajták foglalták el a vetésterület négyötödét. Az 1970-es években megjelentek a kutatóintézetekben nemesített búzák, majd az 1980-as években a Magyarországon korábban ismeretlen durum búzák termesztése is megkezdődött.

A II. világháború után a kukorica területe a háború előttihez képest nőtt. A kukorica termésátlagának növekedése az 1950-es években indult meg és az 1980-as évek közepéig tartott, amikor elérte a hektáronkénti 6 tonnás átlagot. A termésmennyiség az 1980-as években kisebb ingadozással évi 7 millió tonna közelében állandósult. A termésmennyiség növekedéséhez hozzájárult a fajtaváltás és a hibridek elterjedése. Az évtized végére ezek a fajták, illetve újabb változataik, valamint külföldi hibridek foglalták el a teljes kukoricaterületet. Az 1990-es években a kukoricatermelés is visszaesett. Az árpatermesztés a II. világháború után az 1950-es években nőtt, ezután viszont két évtizeden át csökkent a termelés, amit a vetésterület felére való visszaesése okozott. Az 1980-as évek óta árpatermelésünk nő, és ez az 1990-es évek elején sem szakadt meg.

A két világháború komoly veszteséget okozott a hazai állattenyésztésben. A második világháborúban állatállományunk 57 százaléka elpusztult. A statisztikai adatok is azt támasztják alá, hogy a szarvasmarha állományban 55 százalékos, a sertésállományban 76 százalékos, a juhállományban 81 százalékos illetve a lóállományban 63 százalékos csökkenés volt tapasztalható.

7. ábra:
Állattenyésztés alakulása 1945-1990

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A háború után az állattenyésztő szervezetek újra megkezdték tevékenységüket, segíteni igyekeztek a tenyésztők munkáját, a veszteségek pótlását. 1948-ra állatállományunk fokozatosan gyarapodott.

A mezőgazdaságot is kollektivizálták, a nagyüzemek a gyenge minőségű, de nagy hozamú fajokat és fajtákat erőltették. Eltűntek a tájfajták, a minőségi alapanyagok. Minden a mennyiségnek volt alárendelve. Századunk második felében állattenyésztésünk valamennyi ágazatában kimagasló fejlődés ment végbe.

Elsőként a baromfitenyésztésben terjedtek a korszerű hibridek és technológiai megoldások, majd ezt követte az iparszerű sertés és szarvasmarha-tenyésztés kialakulása. Az utóbbi ágazatban az 1972-ben megindult szakosodás óta a tehenenkénti tejhozam a világon is egyedülálló mértékben emelkedett. Az állattenyésztés tudománya hazánkban is nagymértékben hozzájárult az állattenyésztési szakemberek felkészítéséhez, a korszerű módszerek kidolgozásához és elterjesztéséhez.

Az 1980-as évek második felétől a kormány fokozatosan csökkentette az állattenyésztéshez, az állattenyésztési szervezetek működéséhez szükséges állami támogatást. A jövedelmezőségben érdekelt vállalatok egyre kevésbé tudták ellátni a tenyésztésellenőrzési, teljesítményvizsgáló feladatokat. 1991-re az állattenyésztést szervező intézményrendszer gyakorlatilag összeomlott.

A rendszerváltás után

A 80-as évek végére az ország külkereskedelmének fele az akkori szocialista országokkal, főként a Szovjetunióval bonyolódott le. A KGST összeomlásával, a nemzetállamokra való szétaprózódás épp ellentéte volt az akkora kialakuló európai integrációs folyamatokban, Magyarország exportja is visszaesett.

Az 1990-es években a hazai termelőség szövetkezeten alapuló struktúra megváltoztatása vette kezdetét. 1991- 92-ben elfogadták a kárpótlási törvényt, melyek alapján a szocialista rendszer által megkárosított emberek és leszármazottaik kárpótlási jegyeket kaptak, amelyeket földre is beválthattak, ezáltal kiszervezték a földeket a TSZ-ek alól. Emellett nevesíteni kellett a szövetkezeti vagyont, és azoknak, akik ki akartak válni a TSZ-ből, ki kellett fizetni a szövetkezeti üzletrészt.

A kárpótlási folyamat eredményeként rendkívül elaprózott földbirtokstruktúra alakult ki, amelyen a kistulajdonosok földjeit bérbe vevő nagyüzemi gazdaságok, valamint kis egyéni gazdaságok jöttek létre.

A rendszerváltás óta a mezőgazdaság teljesítménye folyamatosan romlott. Eleinte az állami támogatások csökkenése, majd a külföldi olcsó importáru árleszorító volt hatással a hazai mezőgazdaságra. A korábbi szovjet befolyás meggyengülése lehetővé tette, hogy az úgynevezett keleti blokk országai megnyissák piacukat a nyugat-európai országok gazdaságai előtt.

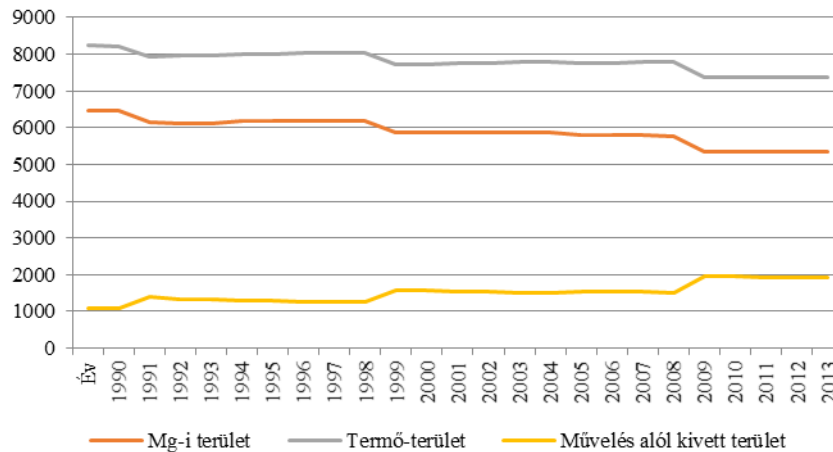
1992 után az ország kivitelének közel kétharmada az EU országokba irányult. A gyors piacváltást a Társulási Megállapodás tette lehetővé, amelynek keretében jelentős piacra jutási kedvezményeket kaptunk. Magyarország 1994-ben adta be hivatalos kérelmét az EU-hoz történő csatlakozásra, amelynek érdekében a tárgyalások 1998-ban kezdődtek el. Az EU tárgyalási álláspontját az határozta meg, hogy az akkori tagországok termelőinek kedvezményeit ne veszélyeztesse a bővítés. Cél volt annak elérése is, hogy az új tagoknál a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya, a foglalkoztatásban betöltött szerepe lényegesen csökkenjen, közelítsen a jelenlegi tagok átlagához. Az 1990 óta működő Phare-program egyik meghatározó kedvezményezettje a magyar agrárgazdaság. A közösségi támogatás fő célja a szakigazgatási intézmények tagságra való felkészítése volt.

Az EU 1999-ben döntött a SAPARD-program megindításáról, amely a tagjelöltek gazdaságainak felkészülését, vidékfejlesztési céljait támogatta, a magyar termelők 2003-tól részesülhettek támogatásokban. A 2000-es évek elejére a mezőgazdasági termék- és élelmiszerexportunk jóval kisebb mértékben nőtt, mint a többi ágazat forgalma. Ennek oka elsősorban az, hogy számos agrártermékünk versenyképessége romlott. Az EU-ból érkező mezőgazdasági termék- és élelmiszerimport a rendszerváltás óta folyamatosan nőtt, igaz más ágazatokhoz képest kisebb mértékben. A csatlakozást megelőzően hazánk kivitelének negyedét a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek tették ki.

Magyarország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, ami nagyban hozzájárult, hogy az ország infrastruktúrája fejlődésnek induljon. A csatlakozás nyomán viszont le kellett állítani egyes nemzetközileg versenyképtelen hazai ágazatokat, aminek egyik legfájóbb eleme az Európai Unió cukorpiaci rendtartása miatt a hazai cukoripar leépítése volt. Az országot is elérte a 2008-ban kirobbant gazdasági világválság. Magyarországot csak az IMF és az Európai Unió segítségével tudta elkerülni.

A 2010-es években az ország mezőgazdasági területe 5,5 millió hektár. Az állami földterület nagysága mintegy 600 000 hektár volt a 2010-es években végrehajtott földárverezések előtt. A privatizáció és az átalakulások következtében a földhasználatban megnőtt az egyéni gazdálkodók szerepe. A gazdálkodók azonban már nem azok a személyek voltak, akik korábban a mezőgazdaságból éltek, és így a családi szocializáció hatására gazdáknak nevelték őket (Lazányi, 2010).

A magyar mezőgazdaság fejlődésen ment keresztül az elmúlt években a modern technológiának, fejlesztéseknek köszönhetően. A technológiai fejlesztés azonban nem párosult gazdasági racionalitással és e nem követte a napjainkban oly divatos precíziós mezőgazdasági megközelítések növekvő üzemméretet követelő irányelveit sem (Lazányi, 1999, 2005). A termelési szerkezetet a rendszerváltásig a növénytermesztés és az állattenyésztés közötti egyensúly jellemezte, amely az állatállomány nagyarányú csökkenéséből adódóan felborult. Az agrárgazdaság jelentős szerepet tölt be az ország nemzetgazdaságának előrehaladásában, folyamatosan bővül részesedése a külkereskedelemből is.

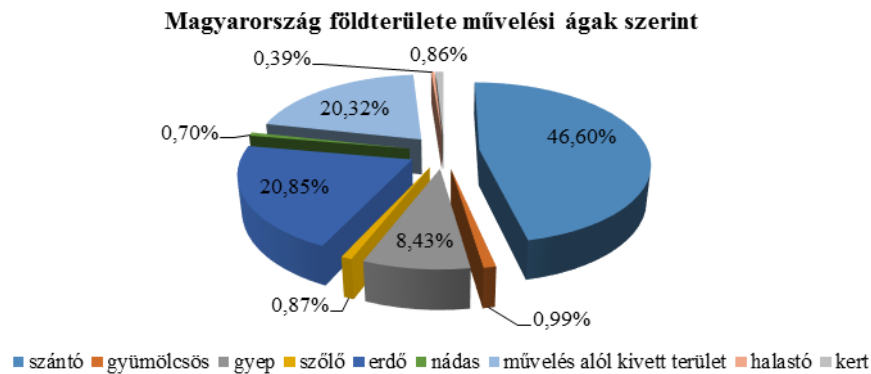

8. ábra

A magyar mezőgazdasági területek alakulása 1990-2013

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A rendszerváltást követően 2014-ig a mezőgazdasági terület nagysága több mint 17 százalékkal csökkent, míg a művelés alól kivont fölterület nagysága közel 80 százalékkal nőtt. Az ismertetett adatok egyértelműen tükrözik a lezajlott gazdaságpolitikai változásokat: közvetlenül a rendszerváltást követően összeomlott a KGST piac, majd elkezdődtek a csatlakozási tárgyalások, amelynek szintén következménye volt, hogy a termelés volumene csökkent, így a mezőgazdasági területek mérete is. A harmadik megfigyelhető nagyobb változás pedig a 2008-as világválságnak köszönhető. A mezőgazdasági területek csökkenésével párhuzamosan pedig folyamatosan csökkent a művelés alól kivett terület mértéke. A magyarországi földterület művelési ágak szerinti megoszlása az utóbbi évtizedben jelentősen nem alakult át.

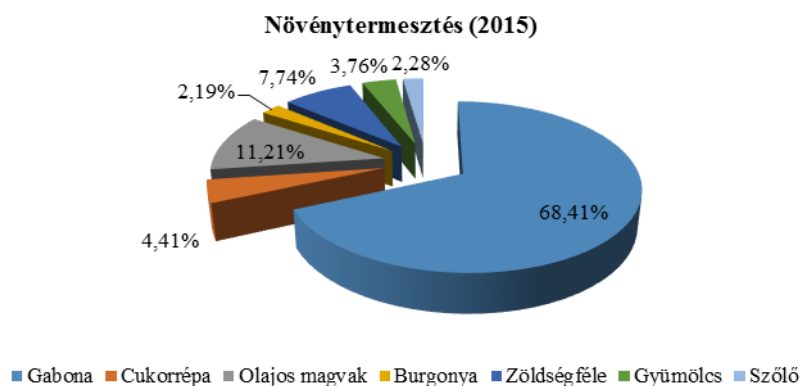

9. ábra

A művelési ágak országon belüli megoszlása 2016

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A jelenlegi statisztikai adatok alapján elmondható, hogy az összes földterület 88 százalékát a szántó, az erdő és a művelés alól kivont földterületek teszik ki, amelynek közel felét a szántóföldek jelentik. 8 százalékban a gyep, majd közel 1 százalékban a gyümölcsösök által igénybe vett terület említésre méltó, a többi ágazat már elenyésző méretű területet jelent az összes mezőgazdasági területből. A növénytermesztés a fent ismertetett adatok szerint a szántókon, gyümölcsösökben, szőlőkben illetve a kertekben történik, amelyek az összes földterülethez viszonyítva közel 50 százalékot jelent.

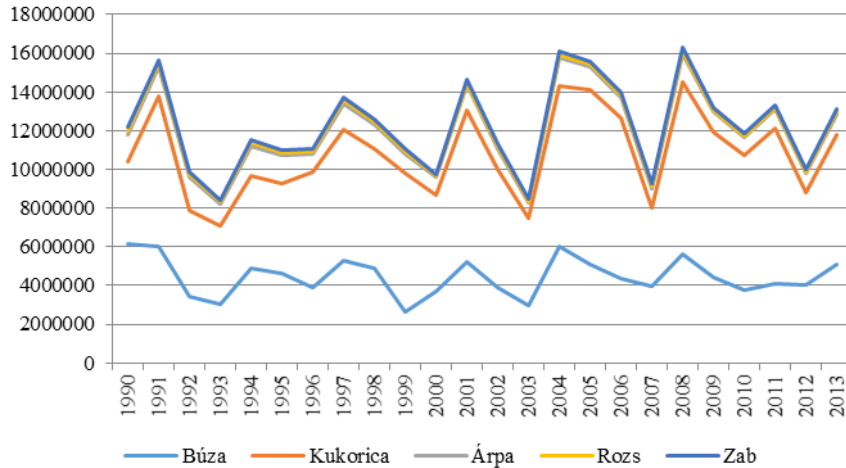

10. ábra
Növénytermesztés típusonkénti megoszlása 2015

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A növénytermesztés során megtermelt növények mennyiségének megoszlását a fenti grafikon szemlélteti. A termelés több mint 68 százalékát a gabonatermelés, valamennyivel több, mint 11 százalékát az olajos magvak teszik ki. Közel 8 százalékot jelent a zöldségtermelés illetve majdnem 4 százalékot pedig a gyümölcsstermesztés.

1989–1990-től a gabonaforgalmazás teljes átalakulása következett be. Az 1990 utáni pénzhiány sok mezőgazdasági vállalat és feldolgozó csődjét okozta. A 90-es évek közepén, második felében további változások zajlottak, amelyek a felvásárlást, a struktúrát és a piaci szereplők viselkedését egyaránt befolyásolták.

11. ábra

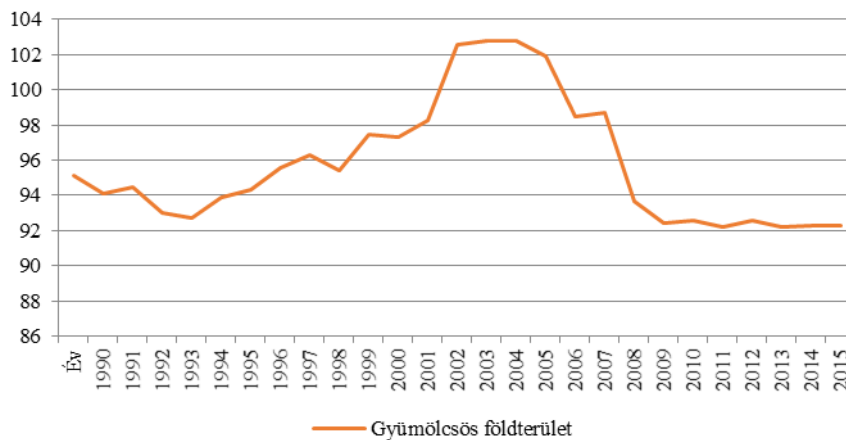
A gabonatermékek termelésének alakulása 1990-2014

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Az 1992-es privatizációs hullámot követő 2003-ig tartó időszakban megindult a sokszereplős felvásárlói piac tisztulása. Jelentős számú, elsősorban kis kapacitással rendelkező, elavult malmot bezártak, sok malmot felvásároltak. A konszolidációval eltűntek a termelőket megkárosító, a gabonáért nem fizető kereskedők, és csődbe mentek a nem pontosan fizető, megbízhatatlan partnerek. 2004. évi csatlakozással Magyarország belépett a Közös Agrárpolitika rendszerébe (KAP). A gabonapiac keresleti oldalán a legnagyobb változást az intervenció rendszer bevezetése, valamint az áruk, így a gabona, Unió belüli szabad áramlása. A raktárral rendelkező gabonatulajdonosoknak az intervenció megléte több lehetőséget nyújtott a gabona elhelyezésében.

Az egyik megoldás az volt, hogy ha a szabadpiacon nem kapott megfelelő árat terményéért, akkor tárolhatta gabonáját az intervenció időszak kezdetéig, majd élhetett az intervenció felajánlás lehetőségével. A raktárhiány a termelői árakat csökkentette. A korábban leírtak hatására a 2005. és 2006. években, sokan döntöttek az új tárolókapacitások létrehozása, továbbá olyan logisztikai központok kialakítása mellett, amely a tárolótér mellett, jó összeköttetésben áll a hajózási, közúti és vasúti szállítással is. A rendelkezésre álló statisztikai adatok, és gabonatermelésre irányuló források szerint 2007-ben súlyos aszályos időszak sújtotta a mezőgazdaságot, így abban az évben rekord alacsony hozamot értek el a gabonatermelésben is. Az akkoriban megjelent szaksajtó a szárazságtűrőbb fajok kifejlesztését sürgette.

2008-ban ismét kiemelkedő évet zárt a mezőgazdaság a búzahozamot illetően. A termésátlag 2012. évi látványos visszaesését szintén a kedvezőtlen időjárással magyarázták a szakemberek. Míg a gabonatermékek illetve az olajos magvak szinte közvetlenül értékesíthetőek, illetve tárolásuk is egyszerűbb, a zöldség- és gyümölcs termékek csak bizonyos része értékesíthető közvetlenül, a tárolásuk időtartama korlátozott, romlandóságuknak köszönhetően. Mára a zöldség- és gyümölcsfeldolgozó ipar igen fejletté vált, a konzerviparon kívül különböző alternatív feldolgozó üzemek jelentek meg.

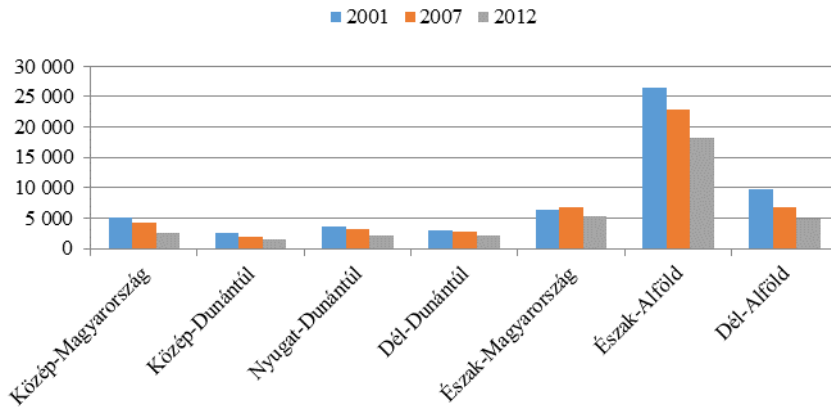
12. ábra

A gyümölcsös fölterület használat alakulása 1990-2016

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A bekövetkező rendszerváltás idejére a gyümölcsfák jelentős része elöregedett, újratelepítésükről nem gondoskodtak.

Az EU-s csatlakozások megkezdését követően viszont megfigyelhető, hogy ugrásszerűen megnövekedett a gyümölcsösök száma, amely az új rezisztens fajták megjelenésének illetve a támogatások megjelenésének köszönhető.

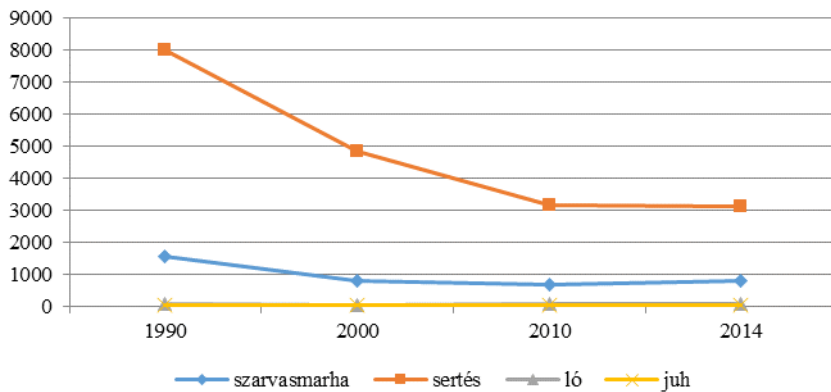

13. ábra

A gyümölcsösök országon belüli megoszlása

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A 2001. évi teljes körű felmérést követően 2007. és 2012. években - összhangban az EU irányelvvel - négy gyümölcsfaj (alma, körte, őszibarack és kajszibarack) ültetvényeinek összeírását hajtotta végre a KSH. A gyümölcsös földterületek nagyságát az fenti ábra tükrözi. Az EU irányelveknek megfelelő összeírásoknak köszönhetően mára megfelelő statisztikai adatokkal rendelkezünk arra irányultan is, hogy a gyümölcsösök száma hogyan oszlik meg az országon belül. A gyümölcsösök több, mint 75 százaléka az Észak- és Dél-Alföldi régióban található, ami a földrajzi adottságokat figyelembe véve természetesnek mondható.

14. ábra

Az állattenyésztés alakulása 1950-2013

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

1992-től az egyes állatfajok törzskönyvezését, tenyészcéljuk megfogalmazását, tenyésztésének szervezését, és az ehhez kapcsolódó szaktanácsadást a tenyésztőegyesületek végzik. A mezőgazdaság bruttó termelése 1997-ben a megelőző év szintjén maradt. A mezőgazdaság két fő területén eltérő irányú változás következett be, a növénytermesztési és kertészeti termékek termelése 2,5 százalékkal emelkedett, az állattenyésztésé viszont 4,4 százalékkal csökkent.

Az 1990-es évek elején a legnagyobb mértékben, mintegy 52 százalékkal, a szövetkezetek sertésállománya csökkent, míg a legkisebb visszaesés (25%) a vállalatoknál és a gazdasági társaságoknál volt. Sok fertőzést okoztak a környező országokból állat-egészségügyi ellenőrzés nélkül behozott sertések vagy húsaik. 1990-ben még csak 11 százalékkal, 1993-ban már 45 százalékkal és 1995-ben közel 50 százalékkal volt kevesebb az év végi szarvasmarha-állomány az 1985. évinél. A nagyarányú állomány-visszaesést elsődlegesen a rendszerváltás utáni agrárpolitika okozta. A piac kedvezőtlen változása, a sok átszervezés és a kellően át nem gondolt privatizáció nem vált állattenyésztésünk hasznára.

Összegzés

Manapság az Európai Unió és a hazai gazdaságpolitikai intézkedések az irányadóak a mezőgazdasági termelés alakulásáért. Rendkívül átgondolt állattenyésztési politikára van szükség ahhoz, hogy az Európai Unió tagjaként állattenyésztésünk versenyképes legyen. A magyar mezőgazdaság alakulásának történelmi áttekintése után összességében elmondható, hogy Magyarország kiemelkedő földrajzi adottságokkal rendelkezik, amellyel mindvégig élni is tudott. A mezőgazdasági termelés rendkívül érzékenyen reagál az időjárás viszontagságainak. Manapság az EU tagságból adódó közös agrárpolitika, a közösségi előírások valamint a támogatási rendszer illetve a kormány gazdaságpolitikája (mint például a húsaikban történt ÁFA- csökkentés) gyakorolnak kiemelkedő hatást az ország mezőgazdasági termelésére is. Szerencsére országunk nincs szűkében kiváló szakemberekben, azonban úgy gondolom, az időjárási viszonyok kivédése érdekében még van hová fejlődünk, hogy a történelemben megfigyelhető kilengéseket termelésünkben a jövőben elkerülhessük.

Felhasznált irodalom:

- [1] Bodó I., Dinnyés A., Farkasné Bali Papp Á., Fésüs L., Hidas A., Holló I., Horvainé Szabó M., Komlósi I., Kovács A., Lengyel A., Mihók S., Nagy N., Polgár J. P., Szabó F., Szabóné Willin E., Tózsér J.: Általános Állattenyésztés,

- http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Altalanos_allattenyesztes/ch03s02.html#id518438, letöltve: 2017.03.09
- [2] Csorba L., Dobszay T., Fónagy Z., Gergely A., Kövér Gy., Pajkossy G., Pölöskei F., Tóth Z.: 19. századi magyar történelem 1790-1918, Korona Kiadó Kft. (1998)
- [3] Draskóczi I., Búza J., Kaposi Z., Kövér Gy., Honvári J.: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig Aula Kiadó Kft. (2000)
- [4] Érettségi.com: Magyarország az első világháború után, gazdasági nehézségek <http://erettségi.com/tetelek/tortenelem/a-magyar-gazdasag-jellemzoi-1900-1945-kozott/>, letöltve: 2017.03.07.
- [5] [Fiatalközgazdászok Magyarországi Egyesülete – AGRYA: A magyar mezőgazdaságról röviden, http://www.teszt.agrya.hu/tellus/tankonyv/Magyar_mezg.pdf](http://www.teszt.agrya.hu/tellus/tankonyv/Magyar_mezg.pdf) 2017.03.06.
- [6] Hegedüs Zs. - Kiss J. (2014) A tíz éves európai uniós tagság hatása Magyarországra a mezőgazdaság agrárkereskedelmére http://vilaggazdasagi.blog.hu/2014/09/20/a_tiz_eves_europai_unios_tagsag_hatasa_magyarorszag_agrarkereskedelmere letöltve: 2017.03.14.
- [7] Lazányi, K. (2005): Precíziós mezőgazdasági üzemek stratégiája, In: Lazányi J (szerk.) Fenntartható homoki gazdálkodás megalapozása a Nyírségben. pp. 336-379.
- [8] Lazányi K, Lazányi J, Wiwczarowski T (1999): New economy and sustainable land use, In: Lazányi J, Dobránszki J (szerk.) Agricultural Research in Nyírség Region. pp. 1767-1770.
- [9] Lazányi, K. (2010): Tudásmenedzsmenttel a vidékfejlesztésért, In: Lifelong Learning Magyarország Alapítvány (szerk.) Tanulás, tudás, gazdasági sikerek avagy a tudásmenedzsment szerepe a gazdaság eredményességében: tudományos konferencia kiadványa pp. 407-411.
- [10] Magyar Néprajz VIII. Társadalom /Kisiparosok <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/147.html>, letöltve: 2017.03.07.
- [11] Magyarország a XX. században /az ország fekvése, földrajzi helyzete és határai, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/99.html>, letöltve: 2017.03.06.
- [12] Magyarország a XX. században/Növénytermelés, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/304.html>, letöltve: 2017.03.06
- [13] Műszaki Agrártudományi Intézet, <http://mmfk.nyf.hu/min/alap/71.htm>, letöltve: 2017.03.06.
- [14] Potori N. - Varga E.: A hazai gabonaágazat fejlődési kilátásai (2008), <http://www.agraroldal.hu/gabonaagazat.html>, letöltve: 2017.03.14.
- [15] Probáld F.: Regionális földrajz, Nemzeti Tankönyvkiadó (3. kiadás, 1997)